

UOT 94

MÜASİR ARXELOGİYA ELMİ İCTİMAİ-İQTİSADI
TƏHLİL OBYEKTİ KİMİ

Sahib VƏLİYEV*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 25 oktyabr 2021; çapa qəbul edilmişdir: 15 noyabr 2021; online-da çap edilmişdir: 29 dekabr 2021.

Received: 25 th October, 2021; accepted: 15 th November, 2021; published online: 29 th December, 2021.

Açar sözlər: Mənəviyyatımız, mədəniyyətimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz ideologiya, tarix və arxeologiya

Giriş

Son zamanlar Azərbaycan tarixinin müxtəlif sahələri üzrə sanballı elmi araşdırmalar aparılmış, siyasi, iqtisadi, etnik problemlərin, o sıradan mədəniyyət məsələlərinin tədqiqində müəyyən nailiyyətlər əldə edilmişdir. Lakin qədim qaynaqların azlığı, həm də onların birtərəfli tədqiqi Azərbaycan xalqının tarixinin subyektiv izahına gətirib çıxarmışdır. Ötən müddət ərzində bu sahənin də öyrənilməsində yeni addımlar atılmış, qaynaqların araşdırılması, elmi təhlili xeyli genişlənmiş və dərsliyin yazılması üçün kifayət qədər elmi-pedaqoji imkanlar yaranmışdır.

Əlbəttə, yazılı qaynaqların kifayət qədər olmaması Azərbaycan tarixinin bütün sahələrini və dövrlərini eyni səviyyədə tədqiq etməyə, qaranlığı işıqlandıрмаğa imkan vermir. Ən çətin və mübahisəli problem azərbaycanlıların soykökünün tarixidir. Həmin problemin bəzi məsələləri üzrə hələ də vahid fikir yoxdur. Çünki bir tərəfdən xalqımızın etnik tarixinin subyektiv baxımdan izah edən və müəyyən siyasi məqsədlər güdən tendensiyalar uzun müddət öz mövqeyini saxlamış və təəssüf ki, indi də saxlamaqdadır. Güya azərbaycanlılar türk dillərinin birində danışan xalq kimi bu torpaqlara yaxın keçmişdə gəlmişlər. Digər tərəfdən qədim zamanlardan azərbaycanlıların soykökünün bu ərazi ilə bağlı olması, Azərbaycan xalqının yaranması və formalaşmasında bilavasitə iştirak edən türk etnoslarının qədimdən burada yaşamaları barədə mövzular 60-cı illərdən başlayaraq tədqiqat obyektinə çevrilmiş və son illər daha da genişləndirilmişdir. Bu müddəanın əsas məzmununu qədim zamanlardan Azərbaycanda və qonşu ərazilərdə türk etnoslarının məskun olması fikri təşkil edir. Qaynaqların təhlili bu müddəanı təsdiqləyir. Tarix boyu Azərbaycanda məskunlaşan və müxtəlif dillərdə danışan etnoslar islam dini çərçivəsində azərbaycanlılarla yaxın iqtisadi və mədəni əlaqədə olmuşdur. Onlar indi də dillərini saxlamaqla Azərbaycan türk xalqı ilə sıx təmasdadır. Bu səbəbdən də keçən uzun müddət ərzində sülhsevər, müdrik və ərazisindəki azsaylı etnik qrupların adət-ənənəsinə hörmətlə yanaşan bir xalq kimi azərbaycanlılar arasında beynəlmiləl ənənə yaranmış və inkişaf etmişdir. Dərslərdə, qaynaqların verdiyi imkan daxilində, bu etnik azlıqların da erkən tarixinə nəzər yetirilmişdir. Azərbaycan xalqının etnik azlıqları öz ətrafında toplaması qarşılıqlı təsirə də səbəb olmuş-

* tarix üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti
e-mail: s.valiyev70@gmail.com

dur. Həmin təsir Azərbaycan mədəniyyətinin çoxsaxəli zənginləşməsinə şərait yaratmışdır. Bu barədə mövcud müddəalar imkan daxilində oxuculara təqdim olunan «Azərbaycan tarixi» dərsliyində öz əksini tapmışdır. (1, s. 216-217; 3, s. 519-520)

Şübhə yoxdur ki, tarixi materiala yeni baxım, bu və ya digər mülahizələrin üstünlük təşkil etməsi, tarixi hadisələrə əvvəlkindən fərqli münasibət müəyyən elmi mübahisə doğura bilər. Bir sıra, xüsusilə qədim və erkən orta əsr tarixinə aid fikir və mülahizələr uzun illərdən bəri tarixşünaslıqda kök salmış müddəaları təkzib edir və qismən də ehtimal şəklində qoyur. Lakin elm bir yerdə dayanmır, inkişaf edir, buna görə də Azərbaycan xalqının vacib tarixi problemlərinin yeni istiqamətdə qoyuluşunu və həllini zəruri hesab etməklə bu münasibəti ancaq alqışlamaq olar. Şübhəsiz, tarixşünaslığımızda təhlil edilmiş faktlarla yanaşı, keyfiyyət qədər araşdırılmamış, mübahisəli, bəzən də ziddiyyətli mülahizələr də vardır. Aydın ki, mübahisələr obyektiv və elmi mübadilə səpkisində aparılmışdır. (2, s.46-47)

Bunlar qeyd etməkdə məqsədim ondan ibarətdir ki, bütün xalqların bildiyi kimi bizim xalqın kökünü araşdıranda o araşdırma gedib lap-lap qədimlərə çıxır. Tariximizlə, mədəniyyətimizlə bağlı olan araşdırmalar da bunlara sübutdur ki, bizim xalqın böyük bir tarixi var. Mən bu yerdə çoxlu-çoxlu misallar gətirə bilərəm Nizami Gəncəvidən qabaqki dövrlərdən. Nizamini yaşadan, Firdovsini yetirən tarixdən. Ulu babalarımızın at oynatdıqları Qarabağ elindən və s. və i.a.

Arxeologiya elmi-ictimai-iqtisadi təhlil obyektini kimi

Azərbaycan Respublikası ərazisində Daş dövrü abidələrinin tədqiq olunmasının xalqımızın uzaq keçmişinin öyrənilməsində mühüm elmi əhəmiyyəti vardır. 1918-1953-cü illərdə Azərbaycan Respublikası ərazisində aparılan arxeoloji kəşfiyyat və qazıntı işləri zamanı respublikamızın ərazisinin qədim keçmişinə aid yüzlərlə maddi mədəniyyət abidələri qeydə alınmışdır. Gədəbəy, Kəlbəcər, Şəmkir, Tovuz, Göyçə gölü, Çaykənd və Şurtəpə ətrafında Mustye mədəniyyəti dövrünə aid olan daşdan düzəldilmiş əmək alətləri də bunlara əyani sübutdur. (4, s. 417-418)

Yeri gəlmişkən qeyd etmək lazımdır ki, çaxmaqdaşı Azərbaycan Respublikasının Qarabağ ərazisində, dəvəgözü daşı isə Kəlbəcər, Gədəbəy rayonlarının ərazilərində, Göyçə gölü ətrafında, Şurtəpə (indiki Şahdağ keçmiş Şurabad kəndi) Əyrivəng və Çaykənd açıq tipli yaşayış məskənlərində daha çox yayılmışdır. Mustye mədəniyyəti dövründə daşdan əmək alətləri hazırlamaq üçün xammal toplamaqla xüsusi insanlar qrupu məşğul olmuşdur. Həmin insanlar qrupunun Gədəbəy rayonunun ərazisindəki Çobankənd kəndi yaxınlığındakı “Dəmirlik”, Yenikənd kənd ərazisində “Kilsə”, “Pirbudaq”, “Qırıclı” kimi və “Şurabad” kəndinin (vaxtilə Şurtəpə kimi tanınan ərazi) yaxınlığındakı “Qalaça”, Göyçə gölü mahalının yaxınlığındakı Orta Şurtəpə kimi adlanan yaşayış yerlərində yaşamaları məlum olmuşdur. Bunlar arxeoloji qazıntılar və tapıntılar kimi də tarixə düşmüşdür. Onu da qeyd edim ki, yerli camaatın bu günə qədər “Qalaça” kimi tanıdıqları və gördükləri qədim qəbirlər hələ də qalmaqda davam edir. Həmin ərazilərə yaxın olan yerlərdən də biri də “Kilsə” kimi tanınan qədim yer adıdır. Haqqında danışdığımız və yazmaq istədiyimiz Kilsə dərəsi o yerlərdir ki, bu günə kimi həmin yerlər öz adları ilə çağırılır və qədim qalıqları ilə hamının diqqətini cəlb etməkdədir. Saratovka-İvanovka yolunun üstündəki “Kilsə dərəsi” kimi tanınan ərazisinin kilsə qalıqları nə dünənin nə də bu günün yox eramızdan əvvəl XII -VII əsrləri əhatə edən Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin bir hissəsi kimi tariximizə daxil olmuşdur. (4, s. 516-517; 5, s. 261-262)

Çoxcildlik Azərbaycan arxeologiyasının yazılmasında əsas məqsəd son 150 ildə və

xüsusən, XX əsrdə Azərbaycan dövləti iki dəfə müstəqillik əldə etdikdən sonra respublikamızın ərazisində aparılmış arxeoloji tədqiqat və kəşfiyyat işləri nəticəsində tapılmış maddi-mədəniyyət qalıqlarını arxeologiya elminin müasir səviyyəsində tədqiq edib, onun nailiyyətlərini beynəlxalq və ölkəmizin geniş ictimaiyyətinə çatdırmaqdan ibarətdir. Uzaq keçmişin tədqiqində ən mühüm mənbə arxeoloji tapıntılar hesab olunur. Arxeoloji mənbələr əsasında ilk ibtidai insanların meydana gəlməsi, inkişaf etməsi və formalaşması tarixini dəqiq öyrənmək olur. Məhz buna görə də arxeologiya elmi 20 insanın uzaq keçmişini maddi mədəniyyət qalıqları vasitəsilə tədqiq edir. 1953-cü ilə qədər Azərbaycan Respublikası ərazisində Paleolit dövrünə aid qədim insan düşürgələrinin olmadığı barədə elmi ədəbiyyatlarda yanlış fikir söylənilirdi. Hətta 1881-ci ildə Tiflis şəhərində keçirilən V arxeoloji qurultayda Zaqafqaziya və o cümlədən Azərbaycan ərazisində ibtidai insanların yaşamadığı və bu bölgələrdə qədim insan düşürgələrinin olmaması barədə qərar çıxarılmışdı. Təəssüf ki, 1953-cü ilə qədər Azərbaycan tarixinə aid yazılmış bəzi əsərlərdə bu qərarın düzgün olduğunu söyləyən arxeoloqlar da var idi. Tarixi mənbələr, coğrafi və paleogeoloji ədəbiyyatlardan məlum olurdu ki, Azərbaycan Respublikasının ərazisi ən qədim zamanlardan ibtidai insanların məskunlaşması üçün olduqca əlverişli təbii coğrafi şəraitə malik olmuşdur. Daş dövrünün görkəmli tədqiqatçısı Sergey Nikolayeviç Zamyatnin 1950-ci illərin əvvəllərində yazırdı ki, Azərbaycan ərazisində, onun kimi də Gədəbəy rayonunun ərazisində daş dövrünün ən qədim tapıntılarına rast gəlmək mümkündür. Azərbaycan Respublikası ərazisində paleolit düşürgələrinin aşkar olunması məqsədilə 1953-cü ilin noyabrında rus alimi S.N.Zamyatnin Leninqraddan Bakıya dəvət olunmuş və bir neçə rayonlarla bərabər Gədəbəy rayonunun ərazisində yenidən arxeoloji qazıntı ilə məşğul olmuşdur. (6, s. 412-413; 7, s. 19-20)

Arxeologiya elmi Azərbaycan tarixinin öyrənilməsində bir mənbə kimi

M.M.Mənsurovun rəhbərlik etdiyi dəstə 1962-1966-cı illərdə Qazax, Tovuz və Gədəbəy rayonları ərazisində apardıqları arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı Paleolit dövrünə aid Qayalı, Acıdərə, Tatlı, Əlibayramlı, Şişqüzey, Qədirdərə, Çınqıltəpə, Uzundərə, Caxmaqlı, Marallı, Köçəsgər, Yataq, Qızılcaya, Tikdaş, Qalaça, Dəmirlik, Kilsə, Qızılvəng, Şurtəp, Orta Şurtəp, Şurtəpə, Çaykənd, Daşəsəri, Qaraqaya, Çömçəli, Daşapxac, Sarıqaya, Sarıyol, Cillitala, Dərbənd, Çiçəkli, Şoraq, Qırıclı, Pirbudaq, Yalpaya, Tayçarıx, Orta kənd, Kötüklü, Zeynaltala, Xanımtalası, Almatala, Qədirtalası, Dumanlıtala və başqa yerli abidələrini bunun kimi də yaşayış yerlərini qeydə almışdır. Bunların tarixi qaynaq kimi əhəmiyyətini də xüsusi vurğulamaq yerinə düşərdi. (7, s. 45-46; 8, s. 26-27, 458-459; 15, s. 63-64)

Qədim Aşel mədəniyyətinə aid olan VI təbəqədə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı zəngin daş məmulatı ilə birlikdə heyvan sümükləri, ocaq və kömür qalıqları tapılmışdır. Azıx düşürgəsinin qədim Aşel mədəniyyətinə aid olan VI təbəqədən aşkar olunmuş maddi mədəniyyət qalıqlarının zənginliyi göstərir ki, qədim Aşel dövründə düşürgədə uzun müddət məskunlaşmış qədim insanlar ovçuluq və yığıcılıqla məşğul olmuşlar. Paleolit düşürgəsində ibtidai insanların ovçuluq təsərrüfatı ilə məşğul olmasını əks etdirən daş alətlərlə yanaşı, müxtəlif heyvanlara aid olan zəngin sümük məmulatının tapılması göstərir. Qədim Aşel mədəniyyətinə aid olan sümük məmulatının bəziləri daşlaşmış vəziyyətdə tapılmışdır. Qədim Aşel mədəniyyətinə aid təbəqədən 100 mindən artıq 11 heyvan növünə məxsus olan sümük məmulatı tapılmışdır. (8, s. 211-212; 9, s. 35)

Gədəbəydən aşkar edilmiş arxeoloji tapıntılar nəticəsində son Tunc və ilk Dəmir dövrünə (e.ə. XIV-VII əsrlər) aid Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti müəyyən edilmişdir. Bu

dövrə Gədəbəydə qalaça adlanan qurğular tikilmişdir. Bu ərazinin əhalisi orta əsrlərdə də Azərbaycan tarixində mühüm rol oynamışdır.

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti üçün xarakterik olan abidələrin bir qismi siklop tikintiləridir. Azərbaycanda Son Tunc və Erkən Dəmir dövrləri abidələrinin böyük bir qismi Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aiddir. Tədqiqatlardan bəlli olur ki, bu mədəniyyətin əhatə etdiyi tarixi dövrdə Azərbaycan tayfalarının qonşu regionlarla geniş əlaqələri olub. Təsədüfi deyil ki, hələ XX əsrin əvvəllərində Xocalı yaxınlığında aparılan qazıntılar zamanı üzərində Assur hökmdarının adı həkk olunan muncuq aşkar olunmuşdu. (10, s. 121-122)

Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələri həm də emalatxanalar, qəbirlər və ibadət-gahlardan ibarətdir. Mədəniyyətin yayıldığı ərazidə misəritmə kürələri, mis və tunc məmulatları hazırlayan emalatxanaların qalıqları, çaxmaq daşından alət və silahların istehsal tullantıları aşkar edilmişdir. Torpaq, daş qutu qəbirlər və kurqanlarda ölümlər bükülü, uzadılmış, oturdulmuş vəziyyətdə dəfn olunmuşdur. Qəbirlərin keramikası, demək olar ki, eynidir. Qəbirlərdən tunc qılınc, təbərzin, toppuz, ox, yaba, xəncər, nizə ucluğu, bardaq, qazan, cilov, biləzik, üzük, sümükdən düzəldilmiş bəzək əşyaları, gildən və daşdan hazırlanmış müxtəlif məmulatlar aşkar edilmişdir. (10, s. 130-131)

Naxçıvanda Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti nümunələri Naxçıvan ərazisində Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin Gədəbəy qrupu üçün xarakterik olan mədəniyyət geniş yayılmışdır. Bu, onu göstərir ki, e.ə. II minilliyin sonunda Gədəbəy qrupuna aid olan etnoslar üstünlük təşkil etmiş və Azərbaycanın cənub rayonlarına da yayılmışdır. Ola bilsin ki, bu dövrdə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə aid tayfalar vahid bir etnos halında birləşmişdir. Bəzək əşyaları Xocalı-Gədəbəy mədəniyyəti abidələrindən aşkar olunan tunc kəmərlər yüksək sənətkarlıqla hazırlanmaları ilə fərqlənir. Xocalı və Mingəçevirdən tapılan belə kəmərlərin bəzəmə motivi zəngindir. (12, s. 17-18; 15, s. 46)

Arxeologiya elminin formalaşması

Bu yerdə XVIII əsrin ortalarında, 30-40-cı illərində yaradılmış İrəvan xanlığına bir baxış keçirmək istərdim. Xanlığın əsasını XVIII əsrin ortalarında Mirmehdi xan qoymuşdur. Ərazisi Ağrı vadisi, Dərələyəz və Göyçə gölü arasındakı torpaqları təşkil edirdi. Xanlıq 15 mahala bölünmüşdür. Əhalinin hamısını Azərbaycan türkləri təşkil edirdi. Xanlığın mərkəzi İrəvan şəhəri idi. Mirmehdi xandan sonra hakimiyyətə Hüseynəli xan gəlmişdir. 1795-ci ildə Ağaməhəmməd Xan Qacar İrəvan xanlığına hücum etmiş, həmin dövrdə İrəvan xanı Məhəmməd xanı hakimiyyətdən uzaqlaşdırmışdır. 1797-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qacarın ölümündən sonra Məhəmməd xan hakimiyyətini bərpa etmişdir. Əgər biz burada Ağaməhəmməd şah Qacarın İrəvan xanlığına hücumunu torpaq iddiasına düşmüş kimi qiymətləndirmiş olsaydıq, onun başqa görünən tərəflərinə hansı adı qoyacağımız haqqında düşünmədən çarın apardığı təbliğatı yadıma salmağa çalışacağıq. İkinci tərəfi. Mirmehdi xan hakimiyyətə gəlmişdisə Ağaməhəmməd şah Qacar burada hansı rolunu oynayır ki, Mirmehdi xandan sonra hakimiyyətə Hüseynəli xan gəlmişdir. Üçüncüsü, 1795-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qacar İrəvan xanlığına hücum etmiş, həmin dövrdə İrəvan xanı Məhəmməd xanı hakimiyyətdən uzaqlaşdırmışdır. 1797-ci ildə Ağaməhəmməd şah Qacarın ölümündən sonra Məhəmməd xan hakimiyyətini bərpa etmişdir. Bu maraqlı məqamın siyasi oyun olduğuna yəqin ki, hər kəs diqqət yetirmiş oldu. Bu mövzuya başqa bir səpkidən yanaşmış olsaydıq, onda deyə bilərdikmi ki, o zamanda, görəsən xanlıqları yerli camaatı təyin edirdi, yoxsa Nikolaylar, ya da Ağaməhəmməd şah Qacarlar? Nikolayların və yaxud Ağaməhəmməd şah Qacarların bizlərə canı yanırıdysa, nə üçün “Mart soyqırımı”nda (31 mart 1915-ci il soyqırımı haqqında, yəqin ki, xəbəriniz var)

bizlərə onların heç biri yaxın durmadı. Türkiyədən gələn Nuru paşa bizi o qəddarların və himayəçilərin əllərindən aldı? Bu sualın görünən tərəfləri və tutarlı cavabı olmasına baxmayaraq, məqsədimizdən uzaqlaşmamaq üçün əsas məqama toxunmaq istərdik. (12, s. 46-47; 13, s. 99)

1896-cı ildə Moskva arxeoloji cəmiyyətinin üzvü A.A.İvanovski Gədəbəydə yenedən arxeoloji qazıntı işləri aparıb və tədqiqat üçün 72 daş qutu qəbir qazıb. Burada skeletsiz qəbirlərə də rast gəlinib. Qəbirlərdə insan dəfn edilməsə də onlardan saxsı qablar və iribuynuzlu heyvana aid ayaq sümükləri tapılıb. “Göyəmin yanı” və “Çal” nekropolunda qazılmış daş qutu qəbirlərdə dəfn olunmuş heyvanın ayaq sümüyünün qurban kəsilməmiş öküzün ayağı olduğunu ehtimal etmək olar. Görünür, öküz dəfn mərasimində qurban kimi kəsilib, bir hissəsi ehsan paylanıb, ayağının biri isə qəbirə və ya “qurbangaha” qoyulub. Ehtimala görə, heyvan (öküz) budunun qəbirlərdə dəfni və kəmərlərin üzərindəki təsvirləri Qafqazda, o cümlədən Azərbaycanda yaşamış qədim əhalinin axirət dünyası ilə bağlı dini təsəvvürləri ilə bağlıdır. Skeletsiz qəbirlərdə təkcə saxsı qablar olur, bəzək əşyalarına, silahlara, əmək alətlərinə təsadüf edilmir. Tamamilə boş, skeleti, avadanlığı olmayan qəbirlərə də rast gəlinir. V.Belk, A.Ivanovski, E.Resler, Y.Qummel və b. tədqiqatçılar Qərbi Azərbaycanın son tunc və ilk dəmir dövrünə aid nekropollarında apardıqları arxeoloji qazıntılar zamanı onlarla skeletsiz qəbirlər aşkar ediblər. (12, s. 39-40; 14, s. 25)

Daş dövrünün görkəmli tədqiqatçısı Sergey Nikolayeviç Zamyatnin 1950-ci illərin əvvəllərində yazırdı ki, Azərbaycan ərazisində, onun kimi də Gədəbəy rayonunun ərazisində daş dövrünün ən qədim tapıntılarına rast gəlmək mümkündür. Bunun kimi də Məmmədli Hüseynovun 1975, 1976-cı illərdə apardığı arxeoloji qazıntılar zamanı qələmə aldığı elmi tədqiqat və elmi əsərlərdə o yerlərin VII-IX və X təbəqələrində aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı mühüm elmi əhəmiyyətə malik maddi mədəniyyət nümunələri tapıldığını qeyd edib göstərmişdir. Bundan başqa o yerlərdə aparılan kompleks elmi tədqiqatlar zamanı paleolit düşərgəsinin VII-X təbəqəsindən tapılmış daş məmulatının dünya arxeologiyasında oxşarı olmadığı və bunların tamamilə yeni bir arxeoloji mədəniyyətə məxsus olması müəyyən edilmişdir. (15, s. 77-78)

Başqalarının gündəlikləri tariximiz üçün qiymətli qaynaqlar kimi xüsusi qeyd edilə bilər. 1965-ci ildə Bakıda keçirilən SSRİ arxeoloq və etnoqraflarının ümumittifaq elmi konfransının iştirakçıları - P.İ.Boriskovski, V.P.Lübin, İ.İ.Korobkov, N.D.Praslav və başqaları Gədəbəy rayonunun ərazisindəki Şurtəpə, Qədim Tağılar, Tayçarıx, Qalakənd rayonu (İndiki Bert rayonu), Kötüklü, Zeynaltala, Xanımtalası, Almatala, Qədirtalası, Dumanlıtala “Xınna dərəsi”ndə, “Dikdaş”da, “Qızılqaya”da, “Kəsəmən”də, “Kilsə dərəsi” “Şahocağı”, “Qaraqaya” və “Çətindərə” «Qalakənd» yaşayış düşərgələrinə gedərək o yerlərin stratiqrafıyası ilə tanış olmalarını xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. (16, s. 43)

1962-1963-cü illərdə V.Belk, A.Ivanovski, E.Resler, Y.Qummel və başqaları kimi ədiblərin və tədqiqatçıların əsərlərini tarixi araşdırmalara cəlb etməyin vacib olduğunu da nəzərdən qaçırmamaq lazımdır. Bu yerdə onu da qeyd etmək istərdim ki, Qərbi Azərbaycanın (yəni yuxarıda adlarını qeyd edib və edə bilmədiyimiz yaşayış yerlərinin) son tunc və ilk dəmir dövrünə aid nekropollarında apardıqları arxeoloji qazıntılar zamanı onlarla skeletsiz qəbirlər aşkar ediblər. (17, s. 61)

Ən qədim memarlıq və ilk mədəniyyət abidələri ilə zəngin olan bu yerlərə, respublikamıza kənarlardan Azərbaycanımaza dəvət olunmuş P.İ.Boriskovski, V.P.Lübin, İ.İ.Korobkov, N.D.Praslav və başqalarının, istərsə də M.M.Hüseynovun, M.Mənsurovun rəhbərlik etdiyi dəstələr 1962-1966-cı illərdə Qazax, Tovuz və Gədəbəy rayonları ərazisində

apardıqları arxeoloji kəşfiyyat işləri zamanı paleolit dövrünə aid qiymətli faktlar yer almışdır, həm də qarşılıqlı münasibətlər öz əksini tapmışdır. (15, s. 45)

Nəticə

Bu yerdə arxeoloji mədəniyyətin bir neçə inkişaf mərhələsi olması müəyyən etmiş olsaq görərik ki, çoxtəbəqəli Tağlar paleolit düşərgəsində ilk dəfə olaraq 1963-cü ilin iyun-iyul aylarında M.M.Hüseynovun rəhbərliyi altında paleolit arxeoloji ekspedisiyası arxeoloji qazıntı işləri aparmışdır. Tağlar düşərgəsində ilkin arxeoloji qazıntılar zamanı 36 düşərgənin çöküntülərində 3 mədəni təbəqə qeydə alınmışdır. 1964-1967-ci illərdə M.M.Hüseynovun rəhbərliyi altında Paleolit arxeoloji ekspedisiyası Tağlar düşərgəsində arxeoloji qazıntı işləri aparmış, minlərlə daş məmulatı və ovlanmış heyvan sümükləri aşkar edilmişdir.

Əldə olunan mənbələr, eləcə də tarix və arxeoloji tapıntılar, onu göstərir ki, Azərbaycanın bir çox əyalətləri antik dövrdə, iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş və sıx əhaliyə malik olan qədim tarixə malik olan iri yaşayış məskənidir. Gədəbəy rayonu qədim zamanlarda təkcə Cənubi Qafqazda deyil, eləcə də Yaxın Şərqdə əhalinin sıx məskunlaşmış ərazilərindən biri kimi tanınmışdır. Əlverişli iqlimi, təbii coğrafi şəraiti, təbii sərvətlərin bolluğu, beynəlxalq əhəmiyyətli ticarət yolları, bu yaşayış düşərgəsinin iqtisadi cəhətdən inkişafına kömək etmişdir. Yüksək təpələr üzərində salınmış qədim tarixə malik olan yaşayış düşərgələri bir tərəfdən Zəyəm çayı, digər tərəfdən isə Şəmkir çayı, yuxarı hissədən isə Kiçik Qafqaz dağları ilə əhatə olunur. Üçqat qala divarları və Qız qalası, sanki bütövlükdə möhtəşəm müdafiə istehkamını xatırladır. Ulu babalarımızın, qədimlərdən bəri vətəni qorumaq məharəti bu gün milli ordumuz tərəfindən öyrənilir. Bu yerdə onu da qeyd edə bilərəm ki, müasir Azərbaycan dövlətçiliyinin banisi Heydər Əliyev bizə azərbaycançılıq kimi dərin bir fəlsəfi konsepsiyanı bəxş edərək, Azərbaycan dilini, tarixini, mədəniyyətini və milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumağı, dönə-dönə tövsiyə etmişdir. (18, s.279-280)

Bu son on il ərzində bütün istiqamətlər üzrə aparılan islahatlar irəli sürülmüş, təşəbbüslər ölkəmizi daha da gücləndirmişdir. Bu yerdə onu da qeyd etməyimiz yerinə düşərdi ki, qədim tarixə malik olan Gədəbəy diyarının əhalisinin, ziyalısının zəhmətinə və istedadına güvənirik. Əlbəttə ki, əsas prioritet məsələ ərazi bütövlüyümüzün bərpasıdır. Bu bizim ən ağırlı, ən vacib problemimizdir. Ölkəmizin bütün bütün istiqamətində aparılan arxeoloji qazıntılar və arxeoloji tədqiqatlar haqqında bu gün qəbul edilən hər bir qərar cəmiyyətimizin xeyrinə düşünülərək verilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, I c., Bakı: Elm, 1998. 520 s.
2. Azərbaycan Respublikasının "Mədəniyyət və Turizm qanunvericiliyi toplusu". İki cildə. I c. Bakı: Avrasiya Press, 2011, 522 s.
3. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, II c., Bakı: Elm, 2007, 608 s.
4. Azərbaycan arxeologiyası. VI c., Bakı: Şərq-Qərb, 2008, 632 s.
5. Azərbaycan Etnoqrafiyası. I c., Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 543 s.
6. Azərbaycan Etnoqrafiyası. III cilid Bakı: Şərq-Qərb, 2007, 567 s.
7. Azərbaycanın arxeoloji abidələri. Bakı, 1981, 181 s.
8. Baxşəliyev V. Azərbaycan arxeologiyası, Bakı, 2006, 236 s.
9. Əliməmmədov A. İslamaqədərki inancların öyrənilməsində qayaüstü təsvirlərin roluna dair

- // Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyi, Məqalələr toplusu. Bakı: Ziya, 2013, s. 34-39.
10. Cəfərov Ə.Q. Azərbaycan qədim insan məskənidir. Azərbaycan abidələri. Bakı: Azər nəşr, 1989, 157 s
 11. Cəbiyev Q, Azərbaycan arxeologiyası: uğurlar, problemlər, vəzifələr // Xalq qəzeti, 2018, 5 oktyabr.
 12. Cəfərzadə İ.M. Azərbaycan tarixinin ən qədim dövrü. Bakı, 1956, 196 s.
 13. İsmayılzadə Q., İbrahimli B. Qızılburun nekropolu. Bakı; Elm və Təhsil, 2013, 120 s.
 14. Kərimov Ə.S. Azərbaycan milli mentaliteti və müasirlik // Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Ali məktəblərarası tematik məcmuə, III buraxılış, 2006, s. 26-32.
 15. Kərimov V.İ. Azərbaycanın qədim məskənləri. Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyat evi, 2013. 292 s.
 16. Meşşaninov İvan. Kateqoriyalar: Arxeoloji mədəniyyətlər, 1967, s. 136.
 17. Məmmədova G.H, Hacıyeva S.X. Qədim və erkən orta əsrlər dövründə Azərbaycan memarlığı. Bakı: “Şərq-Qərb” nəşriyyat evi, 2013. 272 s.
 18. Nağıyev N.H., Hüseynov F.M. Azərbaycan Respublikasının müasir dövr memarlığı tarixi. V c., Bakı; “Şərq-Qərb” nəşriyyat evi, 2013. 352 s.

Резюме

Сахиб Велиев

Развитие современной археологической науки на фоне общественно-экономического анализа

Археологические памятники, материальные культурные ценности, историческое и архитектурное наследие с древнейших времен до наших дней дают основание говорить о том, что народ Азербайджана входит в число самых передовых народов в области культуры. Развитие нашей идеологии на научной основе, такой как археология, история, развитие нашей независимости, духовности и культуры, отражается в сегодняшней жизни.

Сегодняшние археологические исследования, археологические исследования и социально-экономические изменения в нашей стране являются результатом исторического развития нашей страны, глубочайших пластов ее прошлой истории, обретения национальной независимости и суверенитета сегодня и восстановления национальных ценностей нашей страны. азербайджанский народ. Серьезные археологические исследования, поиски и раскопки в городах и селах Азербайджанской Республики являются одним из факторов, отвечающих уровню сегодняшних требований, и позволяют проводить археологические раскопки и находить новые материальные и духовные, а также материальные культурные останки.

Появление подобных артефактов в новейшей истории и археологических исследованиях, однозначное объяснение сущности, структуры, происхождения теории информационной борьбы различными научными группами и некоторыми учеными привели к объективным трудностям в формировании этой теории. Как правило, становление и развитие археологической науки связано с изучением этого вопроса. Полученные здесь образцы богатой материальной культуры привели к растущему интересу к археологическим памятникам и древней культуре Азербайджана, и преобладает базовый подход.

С того момента, как они пришли на Землю, человечество продолжило силы природы и создало такой уникальный динамический механизм для их сосуществования с ними, что его движения стали последовательными и постоянными. Этот уникальный механизм, возникший с возникновением первой социально-экономической формации, является одним из археологических исследований общества.

Проведенные здесь археологические факты показывают, что уникальность общества заключается в том факте, что без него человеческая жизнь в цивилизованном виде в месте, называемом вселенной, не может существовать. Основываясь на археологических фактах, можно сказать, что это неоспоримый факт, что люди предотвращают стихийные процессы в общении друг с другом и с природой.

Археологические раскопки и археологические раскопки показали, что все существующее, включая речь, имеет форму и содержание. Здесь мы также можем отметить, что содержание речи состоит из знания, а форма этого знания состоит из способа существования, форм выражения, их

языко-речевых единиц, то есть слов, предложений и их комбинаций в результате археологических находок.

Основываясь на археологических исследованиях, если мы попытаемся оценить национальный менталитет нашего народа с точки зрения существующих реалий, мы увидим, что потрясения нашей истории, тот факт, что наша земля долгое время была объектом интереса ближних и дальних государств и завоеватели как источник богатства.

Ключевые слова: *Наша духовность, культура, национальные и духовные ценности - это идеология, история и археология.*

Summary

Sahib Veliyev

Modern Archaeological Science as an Object of Socio-Economic Analysis

Archaeological monuments, material cultural riches, historical and architectural heritage from ancient times to the present day give grounds to say that the people of Azerbaijan are among the most advanced peoples in the field of culture. has been one. The development of our ideology on a scientific basis, such as archeology, history, the development of our independence, spirituality and culture, is reflected in life today.

The archeological researches, archeological researches and socio-economic changes taking place in our country today have contributed to the historical development of our country, to the deepest layers of its past history, to the achievement of national independence and sovereignty today. It is the result of the development of the restoration of the national values of the Azerbaijani people. Significant research of archeological researches, searches and excavations in the cities and villages of the Republic of Azerbaijan is one of the factors meeting the level of today's requirements and allows to conduct archeological excavations and find new material and spiritual, as well as material culture remains. .

The emergence of such archaeological facts in modern history and archeological research has led to objective difficulties in the formation of this theory due to the ambiguous explanation of the essence, structure and origin of the theory of information struggle by various scientific groups and some scientists. As a rule, the formation and development of archeological science in the study of this issue. The rich material culture samples obtained here have led to a growing interest in Azerbaijan's archeological monuments and ancient culture, and the basic approach prevails.

From the moment they came to earth, mankind has continued the forces of nature and created such a unique dynamic mechanism for their coexistence with them that its movements have become consistent and permanent. This unique mechanism, which emerged with the emergence of the first socio-economic formation, is one of the archeological researches of the society.

The archeological facts presented here show that the uniqueness of society lies in the fact that without it is impossible for human life to be established in a civilized form in a place called the universe. Based on archeological facts, we can say that it is an undeniable fact that people prevent spontaneous processes in communication with each other and with nature.

As is clear from archeological excavations and archeological excavations, everything that exists, including speech, has a form and content. We can also note here that the content of speech consists of knowledge, and the form of that knowledge consists of the method of existence, forms of expression, their language-speech units, ie words, sentences and their combinations as a result of archeological finds.

Based on archeological research, if we try to assess the national mentality of our people in terms of existing realities, we will see that the turmoil of our history, the fact that our land has long been the object of interest of near and far states, conquerors as a source of wealth.

Key words: Our spirituality, culture, national and spiritual values are ideology, history and archeology.

Redaksiya heyətinin üzvü t.e.d., prof. Qasımlı Musa Cəfər oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.